

CONTRIBUȚII LA ISTORIA PARTIDUL COMUNIST DIN ROMÂNIA INTERBELICĂ. ORGANIZAȚIA JUDEȚEANĂ BIHOR

Gabriel Moisa*

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE COMMUNIST PARTY OF ROMANIA IN THE INTERWAR PERIOD. BIHOR COUNTY ORGANIZATION**

Abstract

Bihar County was one of the counties in which the communist activity was quite visible in the interwar period. The Communist organization here was, in many ways, the turning point of the Soviet capital infusion into the communist movement in Romania. Several important leaders of the Communist movement such as Eugen Rozvany, Breiner Béla or younger Szenkovitz Sándor (Alexandru Sencovici) and Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioros) acted here.

The Communist Party of Romania, the Bihar County Organization, was a political structure overwhelmingly dominated by the members of the Hungarian and Jewish communities. They made the law in the organization, and if someone disagreed with its conduct, it was quickly shot dead. This is also the case of Eugen Rozvany, who, when he had a different position from the local Communists in connection with the „self-determination of the peoples of imperial Romania”, he supported the idea of the Romanian national state, was unmasked out of the party momentarily whose fate was sealed.

Keywords: Romanian Communist Party, Bihar County Organization, Interwar period.

Ideologia comunist-bolșevică și-a făcut simțită prezența în Bihar încă la sfârșitul anului 1918 pe filiera budapestană, în condițiile frământărilor ideologice de acest tip generate de grupul socialist bolșevizat din jurul lui Kun Béla. În Oradea exista un grup socialist încă înainte de Primul Război Mondial. Liderul său era, în toamna anului 1918, Katz Béla.

Ideile bolșevice au fost adesea reperate pe teritoriul județului în perioada imediat următoare, facilitând constituirea unui grup comunist destul de important în anii interbelici¹. La sfârșitul anului 1919 în Oradea și-a făcut simțită prezența liderul socialist Eugen Rozvany, recent revenit de pe front², membru al Partidului Socialist din Transilvania și Banat. El a intrat în mișcarea comunistă încă din 1920, unde a ocupat un loc important până la plecarea sa în URSS în anul 1932, plasându-se în fruntea mișcării comuniste bihorene și chiar naționale.

În aceeași perioadă, în oraș mai activau câțiva lideri socialiști care au devenit lideri ai mișcării comuniste în următorii ani. Între aceștia îl amintim pe Breiner Béla, născut la Oradea în 13 februarie 1896, participant la revoluția bolșevică condusă de Kun Béla și membru al batalioanelor roșii maghiare care au luptat împotriva armatei române în primăvara anului 1919, în perioada în care aceasta elibera Biharul și alte părți ale Transilvaniei. De altfel, într-una dintre aceste confruntări a și căzut prizonier. La moartea sa, survenită în anul 1940, ziarul *Scânteia* sublinia apăsător acest moment, menționând că Breiner Béla a luptat „*încă de la început în primele rânduri ale Armatei Roșii din Ungaria Sovietică pentru apărarea patriei proletare împotriva intervenției criminale a bandelor imperialiste. În lupta cu armata imperialistă română el cade prizonier în mâinile imperialiștilor români. Însă el reușește să fugă din captivitate*»³. Era o dovadă a modului în care comuniștii vedeau evenimentele din 1918-1919 și crearea statului național român.

Personalitatea cea mai importantă a fost însă cea a lui Eugen Rozvany. După numai câteva luni din momentul sosirii la Oradea, în februarie 1920, acesta s-a mutat la Cluj întrucât

* Universitatea Oradea, Muzeul Țării Crișurilor, gabimoisa@hotmail.com.

** Studiul de față este un fragment dintr-o lucrare mai amplă dedicată Biharului interbelic.

¹ vezi Gabriel Moisa, *Noiembrie 1918-aprilie 1919 o perioadă agitată din istoria Biharului*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coordonatori), *Unirea din 1918 act fundamental al istoriei României*, Sibiu, 2009, p. 123-135; Idem, *Clarificări ideologice și naționale la socialiștii români din Ungaria, Transilvania și Banat în toamna-iarna anilor 1918-1919*, în vol. *Gheorghe Buzatu. In memoriam*, coordonatori Marusia Cîrstea, Sorin Liviu Damean, Lucian Dindirică, Târgoviște, 2014, p. 346-352.

² Iuliu, Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *Eugen Rozvan*, București, 1971, p. 48.

³ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 3.

fusese ales secretar însărcinat cu problemele organizațiilor socialiste provinciale în cadrul Partidului Socialist din Transilvania și Banat⁴. Cu toate acestea, a fost adesea prezent la Oradea cu diverse ocazii, cum a fost în campania electorală din mai-iunie 1920 pentru alegerile parlamentare generate de căderea guvernului Al. Vaida Voevod în martie 1920⁵. În perioada premergătoare scrutinului, grupul socialist orădean a organizat mai multe adunări publice la care a fost prezent și el. Una dintre cele mai mari a avut loc la 25 aprilie 1920⁶. Cu acest prilej a ținut și un discurs, unde a anunțat că va candida pentru Adunarea Deputaților în circumscripția electorală Marghita. Deși a fost de mai multe ori prezent în circumscripție, acesta nu a fost ales deputat⁷.

Grupul socialist bihorean era controlat de Eugen Rozvany și Breiner Béla. Alături de ei s-au format noi lideri care au virat spre comunism în foarte scurt timp, precum Szenkovitz Sándor (Alexandru Sencovici) și Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș). Dintre social democrații cu state mai vechi în partid, activau la Oradea Emil Bösörmény și Iosif Hübsenberger. La 15-18 august 1920, la Cluj, a avut loc Congresul Partidului Socialist din Transilvania și Banat⁸. Acolo au fost prezenți lideri socialiști din București în frunte cu Gheorghe Cristescu, cel care urma să devină primul lider al Partidului Comunist din România. Unii dintre participanți, între care și Eugen Rozvany, au ajuns la concluzia că mișcarea socialistă din România trebuie să se afilieze bolșevismului sovietic⁹. La încheierea lucrărilor, a fost ales membru al Comitetului Executiv al Partidului Socialist din Transilvania și Banat și reprezentant al acestuia la viitorul congres al Partidului Socialist din România, care trebuia să voteze afilierea la Comintern sau Internaționala Socialistă. În ultima zi au mai fost nominalizați cei doi reprezentanți ai Partidului Socialist din Transilvania și Banat care să facă parte din delegația socialiștilor români care urma să plece în Rusia sovietică pentru a-și oferi serviciile Moscovei și a deveni secție a acestei structuri comuniste supranaționale. Alături de Eugen Rozvany a fost nominalizat și Ion Flueraș. De altfel, în momentul nominalizării aceștia erau pe drum spre Oradea, de unde aveau să treacă în Cehoslovacia, Austria, iar de acolo în Germania, Suedia pentru a ajunge în Rusia. Agenții Siguranței au raportat această situație afirmând că Ion Flueraș și Eugen Rozvany au părăsit Clujul în direcția Oradea Mare pentru a pleca apoi pe traseul indicat la Moscova și a lua parte la Congresul Internațional al III-a Comuniste (Comintern)¹⁰. Era același traseu controlat de agenții Moscovei din România și care a fost utilizat apoi de mulți comuniști în întreaga perioadă interbelică pentru a pleca în Uniunea Sovietică¹¹.

Din grupul care s-a deplasat la Moscova la sfârșitul lunii august 1920 au făcut parte Gheorghe Cristescu, Constantin Popovici, Eugen Rozvany, Ion Flueraș, Alexandru Dobrogeanu-Gherea și David Finkelstein-Fabian. Interesant este faptul că la negocierile de afiliere la Comintern a lipsit Ion Flueraș care, pe motiv că făcuse parte din Consiliul Dirigent și participase activ la actul de la 1 Decembrie 1918, a fost trimis acasă întrucât era incompatibil cu una dintre condițiile afilierii la Comintern referitoare la dreptul proletariatului de a se separa de statele naționale, dacă doresc acest lucru¹².

Eugen Rozvany s-a întors în țară, iar la Cluj a ajuns în 19 ianuarie 1921. Din acest moment a militat deschis pentru transformarea socialiștilor români în comuniști, după modelul sovietic. În aceste condiții a intrat în coliziune cu liderii socialiștilor transilvăneni precum Ion Flueraș și Iosif Jumanca care nu vedeau cu ochi buni transformarea socialiștilor români în marxiști¹³. Eugen Rozvany a plecat din fruntea organizației socialiste din Transilvania și Banat. El a participat totuși la lucrările Consiliului General al Partidului Socialist și al Sindicatelor din 30 ianuarie-3 februarie 1921, care urma să pregătească viitorul Congres al Partidului Socialist

⁴ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 49.

⁵ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 35-36.

⁶ *Tribuna socialistă*, 1 mai 1920, p. 1-2.

⁷ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op. cit.*, p.52.

⁸ Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953) social-democrație și sindicalism*, Târgoviște, 2012, p.100 (în continuare Sorin Radu, *Ion Flueraș...*).

⁹ *Tribuna socialistă*, 29 august, 1920, p. 3.

¹⁰ Sorin Radu, *Ion Flueraș...*, p. 101-102.

¹¹ Stelian Tănase, *Clieții lui tanti Varvara. Istorie clandestine*, București, 2005, p. 165-199

¹² Marin C. Stănescu, *Moscova, Cominternul, Filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, 1994, p. 19.

¹³ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 57

unde avea să se aleagă calea de urmat. La lucrările Consiliului s-a lansat ideea intrării în Comintern, idee care trebuia transpusă în practică printr-o decizie a viitorului congres. În acest fel s-a deschis calea spre bolșevizarea socialiștilor români. Acest lucru se va produce la Congresul Partidului Socialist din 8-12 mai 1921, când cea mai mare parte a celor prezenți au votat afilierea la Comintern. În acest fel s-a produs sciziunea în mișcarea muncitorească din România. O mare parte a delegațiilor la congres a fost arestată de autorități care erau informate de direcția în care urma să meargă mișcarea socialistă, devenită comunistă, din România. Printre cei arestați a fost și liderul comunist orădean Eugen Rozvany. El a fost eliberat în iunie 1922, asemeni celorlalți arestați¹⁴.

Oradea și Bihorul au jucat un rol important în mișcarea comunistă națională. Acest lucru este demonstrat de faptul că după cel de-al II-lea Congres al Partidului Comunist din România, desfășurat în 1922, mișcarea comunistă din țară a fost organizată în opt secretariate regionale. Unul dintre acestea era la Oradea¹⁵.

După un periplu brașovean și clujean, în octombrie 1923 Eugen Rozvany a revenit în Oradea. În jurul său a construit un grup comunist destul de consistent, format între alții din Breiner Béla, Sándor Ullman, Jénő Kovács, Miklós Gyármati, Francisc David, Szenkovits Sándor și Armin Reder cu care a organizat o serie de acțiuni. Până la sosirea lui Eugen Rozvany la Oradea, Breiner Béla a fost elementul catalizator al mișcării comuniste locale¹⁶.

În anul 1924, Partidul Comunist din România a fost scos în afara legii¹⁷. Chiar dacă nu mai puteau activa în cadrul Partidului Comunist din România, comuniștii s-au manifestat plenar în cadrul unor structuri controlate de ei, precum Blocul Muncitoresc-Țărănesc. Acesta a fost înființat în 1925 și a fost foarte activ în Oradea și Bihor. Altă organizație a fost Sindicatele Unitare. Existența Blocului Muncitoresc-Țărănesc este certificată printr-un comunicat publicat în *Facla*, ziarul stângist controlat de N.D.Cocea, în data de 28 octombrie 1925, semnat de Eugen Rozvany și Ludovic Czeller¹⁸, în contextul pregătirii campaniei electorale pentru alegerile comunale din Bihor, din februarie 1926. Înființarea Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație legală controlată de comuniști, a fost, spunea Eugen Rozvany, o consecință a „politicii reacționare a guvernelor conduse de generalul Averescu și I.I.C. Brătianu, care au desființat existența legală a unui partid revoluționar de clasă”¹⁹.

Conștienți că singuri nu vor putea reuși, cu prilejul alegerilor comunale din februarie 1926, liderii Blocului Muncitoresc-Țărănesc în frunte cu Eugen Rozvany, au intrat într-un cartel electoral numit Blocul opoziției unite alături de Partidul Național, Partidul Țărănesc, Partidul Poporului și Organizația Sionistă. Din cele 26 de persoane de pe lista pentru alegerile din Oradea, 13 erau reprezentanți ai Blocului Muncitoresc Țărănesc. Cu acest prilej, Eugen Rozvany a fost foarte activ și acid în discursurile sale²⁰. Lista Blocului opoziției unite a fost declarată câștigătoare și chiar dacă alegerile s-au repetat, rezultatul a rămas același. În acest context, în consiliul comunal Oradea au intrat 8 reprezentanți ai Blocului Muncitoresc-Țărănesc. Aceștia au fost: Eugen Rozvany, Ludovic Czeller, Ioan Pelle, Nicolae Niculescu, Dezideriu Szántó, Friederich Gembatz, Alex Szabó, Iosif Hübschenberger²¹, toți membri ai grupului comunist orădean. Rezultatul a fost remarcabil, deoarece la nivelul întregii țări intraseră în consiliile comunale doar 27 comuniști încadrați în Blocul Muncitoresc-Țărănesc. Oradea avea 8 dintre aceștia, iar câte unul la Marghita, Salonta, Tileagd²². Cei opt reprezentanți ai comuniștilor din Consiliul comunal Oradea, dintr-un total de 30 consilieri, alcătuiau o forță de luat în seamă. Dealtfel aceștia au și emis dorința ca primarul să fie ales dintre ei, nominalizându-l în acest sens pentru această funcție pe Eugen Rozvany. Mai candidau Aurel Lazăr, Gelu Egri și Ștefan Sóos. Spre surprinderea generală cele mai multe voturi le-a obținut comunistul Eugen Rozvany, 7 voturi,

¹⁴ *Ibidem*, p. 69.

¹⁵ *File din istoria U.T.C.*, București, 1971, p. 116.

¹⁶ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 3.

¹⁷ *Adevărul*, 25 iulie 1924, p. 2.

¹⁸ *Facla*, 2 noiembrie 1925, p. 3.

¹⁹ *Dezrobirea*, 4 aprilie 1926, p. 1-2.

²⁰ *Tribuna*, 28 martie 1926, p. 3.

²¹ Ion Zainea, *Economie și societate...*, p. 266.

²² Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 86.

urmat de Aurel Lazăr și Ștefan Sóos câte 6 și Gelu Egry 5²³. Situația era de neconceput și, la intervenția Ministerului de Interne, Consiliul comunal a fost dizolvat, fiind numită o Comisie interimară alcătuită din 11 persoane în frunte cu Gheorghe Popa. În noua comisie nu s-a mai regăsit nici un reprezentant al comuniștilor din Blocul Muncitoresc Țărănesc.

În calitate de lider al comuniștilor orădeni și bihoreni, Eugen Rozvany a luat decizia de a participa și la alegerile parlamentare din vara anului 1926. Lista comunistă, sub sigla Blocului Muncitoresc Țărănesc, a fost depusă simbolic la Tribunal la 8 mai 1926 când se împlineau cinci ani de la debutul congresului de constituire a Partidului Comunist din România. Grupul comuniștilor bihoreni avea mari speranțe că vor obține un rezultat foarte bun la nivel județean, având în vedere rezultatul de la alegerile comunale din februarie 1926. Se estima că vor obține în Bihor 20% din voturi fără campanie electorală, iar dacă vor fi lăsați să-și organizeze adunări populare vor putea obține și mai mult²⁴. În Bihor Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut un scor electoral bun, peste 9.000 de voturi, dintr-un total de 39.273 la nivelul întregii țări²⁵. Rezultatul mult sub așteptări la nivel național l-a pus pe liderul comuniștilor bihoreni în contradicție cu liderii naționali acuzându-i pe aceștia de lipsă de combativitate, mai ales că în București listele Blocului Muncitoresc-Țărănesc obținuseră doar 630 voturi. Acuzele erau reciproce, Eugen Rozvany fiind acuzat la rândul său de intelectualism și reformism. În aceste condiții, el a transmis, la 30 mai 1926, conducerii centrale bucureștene a Blocului Muncitoresc Țărănesc o scrisoare în care își anunță demisia din funcția de membru supleant al conducerii centrale a formațiunii, precum și din cea a secției bihorene a aceleiași structuri²⁶. Demisia i-a fost refuzată, iar el a continuat să activeze în mișcarea comunistă orădeană. La alegerile parlamentare din iulie 1927, din totalul celor 66.465 de voturi exprimate, comuniștii grupați în Blocul Muncitoresc Țărănesc au obținut 5.203 voturi, adică 7,3%²⁷, iar la cele din 1928 Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut și mai multe voturi, 7.332 reprezentând 8,7% din total²⁸. Lista Blocului a fost compusă din Eugen Rozvany, Toszer József, Munkácsi Samuel, Ullman Sándor, Csordás János, Kriszan János, Almási Lajos, Kosztin Gabor și Boldizsár Imre²⁹.

Succesele comuniștilor locali au contribuit la o foarte bună poziționare a liderilor lor în ierarhia Partidului Comunist din România. Astfel, Eugen Rozvany a fost membru supleant al conducerii centrale a Blocului Muncitoresc Țărănesc, Breiner Béla era ales în 1926 membru al Comitetului Central al Partidului Comunist din România³⁰, în timp ce Haia Lifschitz a fost aleasă secretară a Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist din România³¹. În 1929, în cadrul Uniunii Tineretului Comunist din România își va face intrarea și Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș), născut la Salonta în anul 1911. În 1930 el a fost trimis la studii la Moscova la școala de cadre a Cominternului, devenind unul dintre agenții cominterniști de primă importanță din România, după reîntoarcerea lui în țară, în 1931. La puțin timp, a fost arestat pentru propagandă comunistă. Fiind judecat în stare de libertate, acesta s-a ascuns și a activat în cadrul Uniunii Tineretului Comunist până în 1935, când a fost din nou arestat fiind considerat un terorist deosebit de periculos³².

Un rezultat bun a fost obținut de comuniștii din Blocul Muncitoresc Țărănesc în alegerile locale din 16 februarie-16 martie 1930, cu predilecție în Oradea. Prezența la urne a fost foarte slabă. Din cei 18.853 înscriși pe listele de vot au fost prezenți doar 10.016 electori, iar Blocul Muncitoresc Țărănesc a obținut 2.390 voturi adică 25,8 % și un total de 8 mandate în Consiliul comunal³³. La nivelul județului au avut 37 consilieri, 5 primari și 5 ajutoari de primari. La Salonta au fost obținute de asemenea 1.121 voturi și 8 mandate. În Oradea au reușit să intre în consiliul

²³ *Tribuna*, 2 mai 1926, p. 5.

²⁴ Iuliu Szikszay, Marin Popa, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 92.

²⁵ *Ibidem*, p. 93.

²⁶ *Ibidem*, p. 95.

²⁷ Ion Zainea, *Constituirea organizației național-țărăniste din Bihor și participarea acesteia la alegerile parlamentare din iulie 1927*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, 1998-1999, p. 128.

²⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 2, 6 ianuarie 1929, p. 16.

²⁹ *Nagyvárad Napló*, nr. 138, 23 iunie 1927, p. 2.

³⁰ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 3.

³¹ *Case din Oradea legate de activitatea Partidului Comunist Român*, Oradea, 1971, p. 11.

³² Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 263.

³³ I. Zainea, *Alegerile locale din 1930. Cazul județului Bihor*, în *Analele Universității din Oradea, Istorie-Arheologie*, 2000, p. 122.

municipal nu mai puțin de 8 reprezentanți ai Blocului Muncitoresc Țărănesc: Miklós Gyarmati, Ullman Sándor, Francisc David, Szenkovitz Sándor, Kovács Jenő, Iosif Borși, László Șandor, Paul Rado. După constituirea consiliului comunal, la funcția de primar al orașului Oradea a candidat din partea comuniștilor Szenkovitz Sándor însă nu a obținut decât cele 8 voturi ale tovarășilor săi. Primar a fost ales Aurel Lazăr cu 23 voturi, în timp ce candidatul liberal, Gelu Egri, a obținut tot 8 voturi³⁴. La alegerile parlamentare din iunie 1931 comuniștii bihoreni au candidat sub sigla aceluiși Bloc Muncitoresc Țărănesc³⁵.

Beneficiind și de o bună infrastructură organizațională, comuniștii au răspândit manifeste în mai multe localități ale județului, prin intermediul căruțelor țăranilor care transportau mărfuri de la angrosiștii din Oradea la băcăniile de la sate. Altă modalitate de distribuire a manifestelor era prin intermediul hainelor confecționate de muncitorii orădeni, soțiile acestora transportându-le în coșurile cu care mergeau la piață sau după cumpărături la sate, pe la rude, etc³⁶.

În perspectiva alegerilor parlamentare din iunie 1931, la Oradea a luat ființă un ziar comunist intitulat *Erdély Szikra* [Scânteia Ardealului]. Chiar dacă pe prima pagină nu era trecut faptul că este un ziar comunist, acest lucru era trădat de faptul că editorul responsabil era Miklós Gyarmati, iar redactor responsabil Mathé Ernő, ambii arestați în mai multe rânduri pentru activități comuniste. În paginile ziarului se aduceau elogii permanente Rusiei sovietice³⁷. Autoritățile au reacționat, iar la câteva săptămâni de la apariție a fost interzis deoarece avea un „*substrat subversiv și agitator*”³⁸. La începutul anului 1932 același Mathé Ernő a editat o altă publicație, *Szemle* [Observator], interzisă și aceasta în cele din urmă din aceleași considerente³⁹.

Autoritățile au interzis întrunirile electorale ale Blocului Muncitoresc Țărănesc, iar când acestea aveau loc fără autorizație erau luate măsurile legale. Așa au stat lucrurile cu ocazia unei întruniri din iunie 1931, care s-a desfășurat la Tileagd. Parchetul îi interzisese lui Eugen Rozvany, secretar județean al Blocului Muncitoresc Țărănesc și conducător al campaniei electorale a formațiunii, să vorbească locuitorilor. Eugen Rozvany figura al doilea pe listele electorale ale Blocului, după Imre Aladar, secretarul general al Uniunii Generale a Sindicatelor. Ignorând interdicția acesta fost arestat, alături de alți lideri, între care Mihály Boroș din Ginta și Miklós Gyarmati, organizator principal al adunărilor electorale din Episcopia Bihor, Santăul Mic și Sântion⁴⁰. Reacția autorităților față de diversele structuri comuniste era destul de fermă ca urmare a creșterii numărului de simpatizanți în perioada crizei economice. Acest fapt este certificat și de un raport întocmit de Direcția Generală a Siguranței Statului, care arăta că numai la nivelul județului Bihor numărul simpatizanților comuniști se ridicase, în lunile iunie-iulie 1931, de la 16.000 la 17.200, respectiv 4,24% din populația județului⁴¹. Ca urmare, Imre Aladár a fost ales deputat, însă mandatul său a fost invalidat pe motiv că nu era cetățean român⁴².

În anii 1927-1933, pe fondul crizei economice dar nu numai, se remarcă o activitate sporită a celulei comuniste orădene. Aceasta era una dintre cele mai active din România, având și o tradiție de luat în seamă pe tărâmul mișcării muncitorești⁴³. După încheierea acestei perioade, acțiunile comuniștilor orădeni au scăzut în intensitate. Pe de o parte intervenția în forță a autorităților de la începutul anului 1933 a liniștit spiritele în spațiul mișcării comuniste orădene și bihorene, iar pe de altă parte prin stingerea efectelor crizei economice, comuniștii au găsit tot mai puțin câmp de manifestare în rândurile muncitorimii orădene.

Supravegherea organizației bihorene prin intermediul Siguranței și a Serviciului Special de Informații a fost o constantă a perioadei interbelice. Aceasta se explica prin faptul că

³⁴ *Gazeta de Vest*, 24 iulie 1930, p. 2.

³⁵ *Idem*, 3 iunie 1931, p. 4.

³⁶ Aurica Broinaș, *Din amintirile unor vechi militanți bihoreni ai mișcării comuniste*, în *Semicentenerul P.C.R. în Bihor (1921-1971)*, Oradea, 1971, p. 112.

³⁷ *Gazeta de Vest*, 7 aprilie 1931, p. 4.

³⁸ *Idem*, 26 aprilie 1931, p. 8.

³⁹ *Idem*, 15 ianuarie 1932, p. 4.

⁴⁰ S. Cutișteanu, Gh. I. Ioniță, *op. cit.*, p. 192.

⁴¹ *Ibidem*, p. 201.

⁴² Livia Dandara, *P.C.R. - Tradiția trădării neamului*, în *Cuvîntul de ambele sexe*, an 1, nr.1, 1990, p. 1.

⁴³ Gabriel Moisa, *Români, unguri și evrei în Oradea interbelică*, în Vasile Ciobanu, Sorin Radu (coord.), *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. V, Sibiu, 2010., p. 146-159.

Oradea era o placă turnantă pentru spionajul sovietic în România și pentru alimentarea cu bani a mișcării comuniste de către Uniunea Sovietică pe diverse filiere. Astfel au stat lucrurile de fapt cu Procesul de la Cluj, din toamna anului 1928, unde 114 persoane, 76 prezente în boxă, au fost acuzate de participare la activități clandestine și de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice⁴⁴. Fusese destructurată o rețea care era controlată direct de Biroul pentru Europa de sud-est al Cominternului din Viena, prin intermediul șefilor Partidului Comunist din România aflați în emigrație. Printre cei judecați se aflau și liderii comuniștilor orădeni, Eugen Rozvany, Szenkovics Sándor, Dezideriu Szántó, Haia Lifschitz, Ullman Șandor, Ludovic Czeller. Liderul rețelei era Victor Aradi, un sociolog originar din Turda, cu studii la Budapesta. Acesta fusese un apropiat al lui Kun Béla, fiind adus de acesta funcționar în guvernul său în anul 1919, ca referent pentru Rusia al Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Ungare a Sfaturilor⁴⁵. Prin intermediul rețelei intrau în România sume considerabile, care erau distribuite apoi organizațiilor comuniste și *revoluționarilor de profesie*. Sumele vehiculate erau uriașe. Numai asupra lui Victor Aradi s-a găsit la arestare suma de 500.000 de lei, una imensă pentru vremurile acelea, când primul ministru al României avea o leafă lunară de 60.000 de lei.

Oradea era unul dintre locurile prin care se făceau aceste operațiuni, fiind foarte aproape de frontieră, iar birourile de avocatură ale lui Eugen Rozvany și Dezideriu Szántó puteau servi excelent ca loc de transfer al sumelor. Procesul s-a lăsat cu condamnarea a doar 37 persoane, din cele 76 puse sub acuzare. Restul au fost eliberate. Între acestea și Eugen Rozvany, în favoarea căruia a depus mărturie inclusiv Aurel Lazăr, care îl caracteriza ca un om implicat în treburile urbei ca membru al consiliului local, fără să cunoască activitatea subversivă a celui achitat.

Procesul și condamnarea din 1928 nu au slăbit însă activitatea de spionaj și de difuzare a resurselor necesare menținerii activităților structurilor comuniste din România. Bihorul a rămas, din aceleași considerente, un loc de tranzit al acestora. La sfârșitul anului 1930 este destructurată o altă rețea condusă de inginerul orădean Pál Solomon. Acesta avea în subordine zeci de agenți, organizați în patru celule. Organizația era coordonată de spionajul sovietic din Viena⁴⁶. Pál Solomon, inginer cu studii la Berlin, a fost recrutat de spionajul sovietic după destructurarea rețelei lui Victor Aradi, în anul 1928. Acesta vorbea foarte prost românește, după arestare și la proces având nevoie de translator. În cazul său s-a documentat faptul că avea un salariu lunar pe filiera spionajului sovietic de 12.000 de lei, adică exact atât cât avea un judecător și un procuror în România anilor 30.

La puțin timp după arestarea lui Pál Solomon a fost arestat pentru practici similare și avocatul orădean Dezideriu Szántó, unul dintre liderii organizației comuniste clandestine orădene și un fost apropiat al lui Kun Béla, care-l numise în timpul regimului său director al transporturilor din Budapesta⁴⁷. Dezideriu Szántó a organizat o rețea de agenți și curieri pe relația Viena. Interesant este faptul că deși locuia în Oradea acesta nu a organizat trecerea frontierei prin județul Bihor, tocmai pentru a nu trezi suspiciuni autorităților. Trecerea frontierei se făcea prin localitatea Crăciunești din Maramureș, de unde se ajungea în Cehoslovacia, iar de acolo la Viena. Achitat în procesul care i-a fost intentat în 1931, acesta a plecat în URSS în anul următor, iar în 1938 a fost executat în contextul Marii Terori⁴⁸.

Breiner Béla a fost, la rândul său, un personaj important în cadrul acestor rețele clandestine. În decembrie 1932, numele său a apărut într-un scandal legat de transferul unor sume de bani dinspre Viena spre organizațiile comuniste din România. Breiner Béla era unul dintre cei nominalizați de agentul cominternist Gustav Arnold, arestat la intrarea în România, care ar fi urmat să-i înmâneze acestuia sume importante de bani. El era deja un important lider comunist din ilegalitate, fiind membru al Secretariatului Comitetului Central al Partidului Comunist din România încă din 1931, fiind ales în această funcție la Congresul al V-lea al partidului care a avut loc în 3-24 decembrie 1934 la Gorkovo, lângă Moscova. Urmare a acestei implicări, Breiner Béla a fost arestat și condamnat la trei ani de detenție.

⁴⁴ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁵ Tibor Hajdu, *op. cit.*, p. 11-23.

⁴⁶ *Universul*, 29 aprilie 1931, p. 2.

⁴⁷ Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 144.

⁴⁸ *Ibidem*.

A fost închis la Văcărești, Jilava și Doftana, de unde s-a eliberat în mai 1935⁴⁹. La Doftana a jucat un rol important în coagularea grupului comunist de acolo, întrucât era obișnuit cu munca clandestină, Breiner Béla fiind, alături de Gheorghe Gheorghiu-Dej, printre cei care au organizat o consfătuire clandestină a deținuților politici comuniști din penitenciare, profitând de faptul că fuseseră adunați la închisoarea Văcărești deținuți din mai multe închisori, în calitate de martori la procesul muncitorilor ceferiști din 1934⁵⁰.

Breiner Béla a avut o ascensiune fulminantă în ierarhia Partidului Comunist din România, fiind printre cei care au luat atitudine împotriva celor care „caută să arunce și România imperialistă cu celelalte țări din Balcani și din Asia în războiul criminal, contrarevoluționar împotriva Uniunii Sovietice, pentru eliberarea clasei muncitoare și țărănimii de sub jugul burgheziei și moșierimii, pentru dreptul de autodeterminare până la dezlipirea de stat a naționalităților asuprite și pentru amiciția popoarelor din România cu marele popor sovietic, condus de P.C. (bolșevic) din U.S. în frunte cu tovarășul Stalin, conducătorul genial al poporului muncitor din lumea întreagă»⁵¹. Urmare a unei asemenea poziții din cadrul structurii comuniste ilegale din România, Bela Breiner a fost ales, într-o primă fază, în Secretariatul partidului⁵² și chiar în fruntea Partidului Comunist din România, în perioada 1939-1940, după plecarea în Uniunea Sovietică a secretarului general al partidului, Boris Ștefanov⁵³. Este perioada în care Breiner Bela a avut poziții fățișe împotriva Mișcării Legionare, fiind de acord că aceasta, nu regele Carol al II-lea, este principalul adversar al comuniștilor români⁵⁴. În întreaga perioadă de după eliberare, orădeanul Breiner Béla a continuat munca clandestină participând inclusiv la tentative de evadare a unor lideri comuniști din Doftana. Între aceștia și viitorul lider comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej⁵⁵. S-a îngrijit îndeaproape și de bunul mers al educației tinerilor atrași spre mișcarea comunistă, luând parte activ la școlile de cadre care se desfășurau în clandestinitate. Într-una dintre aceste școli, desfășurată la Ploiești în lunile iunie-iulie 1939, l-a întâlnit și pe tânărul utecist Nicolae Ceaușescu⁵⁶.

În calitatea pe care o avea, Breiner Béla a gestionat și sumele venite din Uniunea Sovietică în anii 1939-1940, necesare pentru acoperirea cheltuielilor de funcționare a partidului. În condițiile în care Stalin se arăta din ce în ce mai dezinteresat de activitatea Cominternului, mai ales după declanșarea Marii Terori, sumele alocate inclusiv Partidului Comunist din România au devenit din ce în ce mai mici. La începutul anului 1939 mai erau stipendiați direct de Moscova, pentru calitatea lor de revoluționari de profesie, numai 26 de comuniști din România. Tocmai de aceea, în ianuarie-februarie 1939, Breiner Béla a făcut mai multe apeluri scrise Moscovei în care sublinia că dacă situația financiară nu se va îmbunătăți, nu se îmbunătățește nici munca partidului⁵⁷. Ca urmare a acestor intervenții, Ghiorghe Dimitrov, unul dintre liderii Cominternului, a deblocat suma de 1.000 de dolari pentru a susține activitățile comuniștilor români⁵⁸. Breiner Béla a încetat din viață în martie 1940, răpus de cancer în spitalul Colentina din București⁵⁹.

Ultimii ani ai perioadei interbelice au avut în fruntea celulei comuniste orădene pe Ullman Sándor și Miklós Gyarmati. Foștii lideri fie pleaseră în Uniunea Sovietică, cazul lui Eugen Rozvany și Aladár Imre, fie în structurile centrale ale Partidului Comunist din România (Breiner Béla) sau ale Uniunii Tineretului Comunist din România (Haia Lifschitz) și Senkovits Sándor. În aceste condiții cei doi, Ullman Sándor și Miklós Gyarmati, au devenit cei mai importanți

⁴⁹ *Scânteia*, 24 martie 1940, p. 4.

⁵⁰ *Muzeul Doftana*, București, 1960, p. 41.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Stelian Tănase, *op. cit.*, p. 466.

⁵³ *Ibidem*, p. 409.

⁵⁴ *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial. 1939-1944*, Ediție de documente, Ediție de documente elaborată de Octavian Dascăl, Carmen Dobrotă, Afrodita Petrovici, Mihaela Tănăsescu, Alina Tudor-Pavelescu, București, 2003, p. 68.

⁵⁵ *Muzeul Doftana*, București, 1960, p. 41.

⁵⁶ Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, București, 2012, p. 192.

⁵⁷ T.A. Pokivailova, 1939-1940. *Cominternul și Partidul Comunist din România*, în *Magazin istoric*, nr. 3 1997, p. 45-49.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin Mihai Răzvan, Ilarion Țiu, *Viața lui Ceaușescu. Ucenicul partidului*, București, 2012, p. 203.

comuniști. În jurul lor a gravitat un nucleu de aderenți. În ceea ce privește Uniunea Tineretului Comunist din Bihor, unii dintre cei mai importanți lideri au fost Balázs Emil și Minski Lajos, amândoi foști apropiați ai fostei lidere uteciste bihorene Haia Lifschitz.

Întrucât la nivelul întregii țări perioada crizei economice a generat oarecare creștere în amploare a mișcării comuniste, autoritățile au devenit mult mai atente cu aceasta, ca și cu alte mișcări politice extremiste.

În primele luni ale anului 1934, Bihorul a fost periat de organele Siguranței din Oradea, condusă de chestorul Valer Popovici și comisarul Nicolae Radovici⁶⁰. Efectele nu au întârziat să apară, fiind descoperite mai multe cuiburi comuniste în Oradea și Bihor. La începutul lunii februarie 1934, a fost devoalat un grup comunist în Oradea format din 45 persoane, condus de șoferul Fodor István⁶¹. Asupra lor s-a găsit un bogat arsenal propagandistic format din broșuri, manifeste, mașini de multiplicat și corespondență secretă. Cuibul comunist era organizat pe principii marxist-leniniste, așa cum sublinia presa, fiind „organizată pe baze militare și era compusă din trupe de recruți, pionieri, având și o brigadă de muncitori”⁶². În timpul anchetei s-a descoperit că aceasta era una dintre cele mai puternice organizații comuniste, având ramificații în numeroase localități din Bihor, o brigadă activă la căile ferate, alta la fabrica *Carmen* și alta formată din șomeri. Au mai fost arestați comuniști din Salonta și Marghita. Întregul grup a fost deferit Consiliului de Război de la Cluj. Procesul a avut loc în iunie 1934⁶³.

O altă organizație a fost descoperită la Beiuș, având în frunte pe Ioan Jurj. Percheziția domiciliară a descoperit la acesta numeroase manifeste. Anchetat, acesta a refuzat să spună de la cine a primit manifestele, afirmând că le are de la un necunoscut și că la un semnal primit de la tovarășii săi din Oradea urma să le distribuie în Beiuș și satele învecinate. A fost amendat cu suma de 1800 de lei. Întrucât nu a avut bani să plătească, a fost înaintat Perchetului⁶⁴.

Salonta beneficia, la rândul său, de o structură comunistă bine articulată, dând și un lider comunist foarte important, Mogyorós Sándor, născut în 1911 și activ în cadrul Uniunii Tineretului Comunist încă din 1929. În localitate apărea și un ziar „*comunisto-iredentisto-evreo-maghiar*”⁶⁵ intitulat *Szalontai Lapok* [Foaia Salontană], coordonat în anii 1930 de „*pana comuniștilor brevețați Remény Rozenblau și Székely Armin*”⁶⁶. Acesta ajuta foarte mult la distribuirea informațiilor de sorginte comunistă în oraș și împrejurimi. Tocmai de aceea autoritățile au fost foarte atente la mișcarea comunistă din Salonta. Într-un raport de la începutul anului 1935, poliția din Salonta făcea un bilanț al activității sale pe anul 1934. Între cele raportate erau și arestările din rândurile membrilor celei comuniste din oraș și cei condamnați de Consiliul de Război de la Cluj. Aceștia au fost: Bonczos István, 2 ani și 6 luni, Bagosi Ferenc, 2 ani și 6 luni, Bonczos Mihály, 5 ani, Fejős István, 3 ani, Gáll Iosif, 5 ani, Insberger Iosif, 2 ani, Kovács Mihály, 2 ani, Kiss Francisc, 2 ani și 6 luni, Rákóczi Ferme, 2 ani și 6 luni, Széll Mihály, 1 an și 6 luni, Tóth Iosif, 2 ani și 6 luni, Varga Sándor, 2 ani, Sztatmari Mihály, 6 luni⁶⁷.

Oradea rămânea centrul acțiunilor comuniste din Bihor. Aici erau liderii celei județene, atât ai comuniștilor cât și ai uteciștilor. Aceștia din urmă erau de asemenea monitorizați de stucturile Siguranței și ale poliției, întrucât desfășurau acțiuni incompatibile cu legea. O asemenea acțiune, organizată de UTC din Oradea, era pregătită pentru 1 august 1934, când trebuia să se țină o mare manifestație muncitorească în care urmau a se distribui manifeste împotriva ordinii în stat și împotriva României. Autoritățile, prin agenți infiltrați în structurile comuniste, au luat la cunoștință de ce se pregătea și în dimineața zilei de 1 august 1934 poliția și agenții Siguranței au împânzit cartierele muncitorești de unde știau că aveau să se adune manifestanții. În aceste condiții toate acțiunile au fost oprite în fașă⁶⁸.

Atenția cadrelor Siguranței, poliției și jandarmeriei s-a menținut la cote ridicate deoarece se cunoștea faptul că Oradea era un nod important de translație dinspre Uniunea Sovietică,

⁶⁰ *Gazeta de Vest*, 4 februarie 1934, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Idem*, 17 iunie 1934, p. 4.

⁶⁴ *Idem*, 18 februarie 1934, p. 4.

⁶⁵ *Idem*, 2 octombrie 1934, p. 4.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Idem*, 20 ianuarie 1935, p. 3.

⁶⁸ *Idem*, 3 august 1934, p. 6.

via Viena, a ideilor, materialelor de propagandă dar mai ales a resurselor financiare necesare dezvoltării mișcării comuniste din România. Liderii comuniști erau atent monitorizați și, chiar dacă nu erau arestați imediat, erau urmăriți în vederea depistării rețelelor pe care le coordonau. Erău arestați în primul rând cei care activau în teren. Așa s-a întâmplat în anii 1935-1937, în numeroase cazuri. În iulie 1935 au fost arestați și condamnați membrii unui grup de tineri uteciști din Oradea, coordonat de Cseköly Eremie și Névtelen József. Aceștia au fost condamnați la câte 2 ani de închisoare și plata unei amenzi de 10.000 lei. Alături de ei au mai fost condamnați Farkas László, 1 an închisoare, 5.000 lei amendă și 10 ani pierderea drepturilor politice, Kohn Mátyás, 8 luni și 10.000 lei amendă, Friedlander Ede, Roth Katalin, Wolf Andras, Kiss Sandor, la 3 luni închisoare și pierderea drepturilor politice pe 10 ani⁶⁹. În aceeași lună era condamnat Walmann Francisc la 2 ani de închisoare, 5.000 lei amendă și interzicerea drepturilor politice pe 10 ani, întrucât în locuința sa au fost găsite broșuri și manifeste comuniste⁷⁰, iar în septembrie 1935 au fost dictate alte două condamnări la Curtea de Apel Oradea. Cea mai de impact a fost cea a comunistului Andrei Fuchs, care sosise la Oradea în primăvara aceluia an de la Tg. Mureș pentru a organiza celule comuniste întrucât structurile orădene fuseseră destructurate rând pe rând de agenții Siguranței. Descoperit, acesta a fost arestat și condamnat, alături de cei pe care-i convertise, la 4 luni de închisoare⁷¹. Cea de-a doua condamnare a fost a unui grup de șase comuniști care au fost judecați pentru că au răspândit manifeste și au arborat steaguri comuniste pe coșurile fabricilor din Oradea. Aceștia erau: Steiner Gyorgy, Deutsch Elemer, David Oscar, Carol Ferenc, Lakatos Pál și Daro Sándor. Toți au fost condamnați la pedepse cuprinse între 5 luni și un an de zile și amendă între 5.000 și 10.000 lei⁷². În noiembrie 1935 au fost pronunțate noi condamnări ale Curții de Apel Oradea împotriva altor comuniști, Fried Eces, la patru luni de închisoare și trei ani de pierdere a drepturilor cetățenești pentru că a manifestat pe Bulevardul Regele Ferdinand și a strigat lozinci pro-sovietice⁷³. Alături de el au mai fost condamnați alți 15 comuniști. În prima parte a anului 1936 a fost deferit justiției și condamnat pentru propagandă subversivă Matos Peter⁷⁴.

Un moment important din această perspectivă a fost arestarea, la începutul anului 1937, a unuia dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Eugen Rozvany. Este vorba despre avocatul Rudolf Kertész, cel căruia Rozvany îi lăsase cabinetul avocațial la plecarea în URSS. În anul 1934 acesta plecase în Uniunea Sovietică cu pașaport în regulă ca să-și viziteze soția, crainică la postul de radio-difuziune Moscova⁷⁵. Rudolf Kertész era cunoscut ca un militant comunist de frunte, făcând parte din conducerea celei ilegale comuniste din Oradea încă din vremea în care aceasta era condusă de Eugen Rozvany.

Rudolf Kertész a fost prins când încerca să treacă ilegal frontiera cehoslovaco-română, în februarie 1937, cu acte false, pe filierele controlate de Moscova. Prins de autorități, acesta a recunoscut că din Rusia sovietică plecase în Polonia, iar de acolo prin Cehoslovacia în România. La interogatoriu, asupra lui s-au găsit acte false și documente subversive. La 18 februarie 1937, a fost adus la Oradea unde a fost internat în spital deoarece invoca probleme de sănătate⁷⁶. După însănătoșire a fost trimis în judecată și în aprilie 1937 a fost înaintat Consiliului de Război de la Cluj⁷⁷.

Autoritățile erau foarte atente cu liderii celei comuniste orădene, Ullmán Sandor și Miklós Gyarmati. Acțiunile lor erau monitorizate îndeaproape, la fel ca și a celorlalți membri cunoscuți. Apropiindu-se campania electorală din toamna anului 1937, structurile administrative bihorene au luat măsuri speciale împotriva propagandei comuniste. Astfel, au fost interzise toate acțiunile organizate sub egida structurilor controlate de comuniști. Autoritățile județene și locale trebuiau să supravegheze toate întrunirile în care se adunau mai multe persoane, inclusiv cele de natură câmpenească, serate, baluri și chiar înmormântări. Se specifica faptul

⁶⁹ Idem, 11 iulie 1935, p. 5.

⁷⁰ Idem, 26 iulie 1935, p. 6.

⁷¹ *Știrea*, 20 septembrie 1935, p. 6.

⁷² *Gazeta de Vest*, 24 septembrie 1935, p. 1.

⁷³ Idem, 26 noiembrie 1935, p. 6.

⁷⁴ *Știrea*, 15 iunie 1936, p. 6.

⁷⁵ *Noua Gazetă de Vest*, 18 februarie 1937, p. 8.

⁷⁶ Idem, 19 februarie 1937, p. 8.

⁷⁷ Idem, 7 aprilie 1937, p. 4.

că era interzisă cu desăvârșire cântarea imnului Internaționalei a III-a Comuniste (Comintern), *Internaționala*, deoarece acest lucru putea crea prozeliți⁷⁸.

Rezultatul alegerilor parlamentare din noiembrie-decembrie 1937 a condus la instalarea regimului de autoritate monarhică al lui Carol al II-lea. Democrația tradițională interbelică românească lua sfârșit. După instaurarea noului regim, partidele politice au fost desființate, iar România intra încet într-o nouă zodie, aceea a regimurilor autoritare și totalitare, în care orice viață politică democratică a fost interzisă.

Partidul Comunist din România, organizația județeană Bihor a fost o structură politică dominată covârșitor, după cum se poate constata, de membrii comunităților maghiară și evreiască. Aceștia au făcut legea în organizație, iar dacă cineva nu era de acord cu conduita acesteia era rapid tras pe linie moartă. Este cazul inclusiv al lui Eugen Rozvany care, în momentul în care a avut o poziție diferită față de comuniștii locali în legătură cu „autodeterminarea popoarelor din România imperialistă”, el susținând ideea statului național român, a fost *demasc*at, scos din partid, moment în care soarta i-a fost pecetluită.

⁷⁸ *Buletinul Județului Bihor*, nr. 34, 26 august 1937, p. 1.